

Szabó Miklós

Mi a „precedens”?

Előadások a precedensek szerepéről a magyar joggyakorlatban

Ahol jog van, ott az emberi magatartások – és az azokat megítélő bírósági és hatósági döntések – nem teljesen szabadok: a jog szabályai korlátozzák őket. Ezek a szabályok tehát egyfelől magatartási minták, másfelől *döntési minták*. Minden jogrendszer közös ismérve, hogy ilyen minták meghatározott készletét rögzíti; ezek a *jog normái*. A normák rögzítésének módjában különbség lehet az egyes jogrendszerek és jogcsaládok között – és van is az európai kontinentális és angol–amerikai eredetű jogcsalád között. Az előbbiben e mintákat – normákat – hagyományosan *jogszabályok*, az utóbbiban *precedensek* rögzítik.¹ Hangsúlyos a „hagyományosan” megszorítás, mert egyrészt arra utal, hogy inkább a múltban, mint a jelenben, másrészt pedig arra, hogy távolról sem kizárólagosan.

Ebből a szempontból kétségtelen konvergencia mutatkozik a két jogcsalád között. Az angol–amerikai (ún. *common law*) jogcsaládban – bár a precedensek mellett mindig is voltak törvények – a törvényi, jogalkotói szabályozás egyre nagyobb teret foglal el, úgyannyira, hogy ma már alig van a jogalkotó által szabályozatlanul hagyott terület, s az esetek szinte mindegyikét ilyen jogforrások alapján döntenek el. A másik oldalon az európai kontinentális (ún. római-germán) jogcsaládban is mindig fontos orientációt jelentett az ítélezési gyakorlat – a törvénytárak mellett mindig ott voltak a döntvénytárak. Ez természetes: az egymáshoz igazodás követelményét támasztja a formális igazságosság ősi maximája is: a hasonló eseteket hasonlóként kell megítélni. A vízvonal az a két rendszer között a *stare decisis* („a döntés fenntartása”) elvének megléte vagy hiánya (amely egyébként az angol jogban is csak a XIX. századra szilárdult meg véglegesen). Akkor beszélhetünk precedensrendszerrel, ha ezen elv nyomán a később eljáró bíróságok kötelesek döntéseiket a magasabb vagy azonos szintű bíróságok hasonló ügyben hozott korábbi ítéletében rögzített döntési mintához igazítani. Nagy-Britannia „hozományaként” azonban ma már az Európai Unióban – így Magyarországon is – megjelent ez az elv: az Európai Unió Bíróságának ítéletei a közösségi jog részét képezik, s e szerv tartozik gondoskodni az EU jogának egységes érvényesüléséről.²

Éppen azért, mert legalább ezen a szálon hazánk joggyakorlata is közvetlen kapcsolatba került a precedensrendszerrel, a pusztán kíváncsiságnál jobb okunk van arra, hogy az általános jogi műveltségénél tisztább fogalmaink legyenek annak természetéről és működéséről. Ez megkívánja néhány beidegződésünk feloldását, fogalomhasználatunk pontosítását, valamint kis bepillantást a precedensrendszerek joggyakorlatába.

A félreértések között az első helyen áll, hogy a precedens-jog bírói jog, a bíró alkotta jog értelmében. A precedensjogi doktrínának megfelelően valójában helyesebb *esetjognak* neveznünk: a bíró nem esetről esetre „alkotja”, hanem az egyes

esetek elbírálása során feltárja és kimondja azt a tőle függetlenül és már őelőtte fennálló jogot, amely arra és a hasonló esetekre szabályt mutat. E fennálló jog formálódásában, természetesen ugyancsak bírói közreműködéssel, még a szokásjogi jogképződés játszik szerepet. A másik félreértés – legalábbis a *stare decisis* elvének megszilárdulása után –, hogy a precedenshez kötöttség gyengébb volna, kevésbé volna kötelező, mint a jogszabályokhoz kötöttség a kontinensen.³ Helyesebb azt mondani, hogy *másként* kötelező: nem az igazolásuktól (megalkotásuk indokától) függetlenül kanonizált döntési mintaként állnak elő, hanem a bíró által a rendelkezésére álló precedensekből megindokoltan kibontott mintaként, mégpedig olyan mintaként, amelyet annak tudatában fogalmaz meg, hogy későbbi döntések számára is mintát szolgáltathat. A harmadik félreértés, hogy a precedensjogban nincsenek szabályok. Nincsenek, ha szabályon „mindent vagy semmit” természetű⁴ érvényességgel rendelkező, kanonizált döntési algoritmusokat értünk. Vannak viszont – és maguk a *common law* bírák is mint szabályokra hivatkoznak a precedensekre –, ha kötelező erejű, de fokozatos természetű autoritással rendelkező, a precedensekből kibontásra váró döntési mintaként

- 1 „Két alapvető, első pillantásra egymástól igen különböző eszköz használatos arra, hogy előre tudassák az emberekkel a későbbiekben alkalmazandó általános magatartásmintákat. Az egyik a lehető legnagyobb, a másik a lehető legkisebb mértékben él általános osztályozó szavakkal. Amit törvényhozásnak nevezünk, az elsöre, amit precedensnek, az a másodikra példa. Megkülönböztető vonásaik érzékeltetésére vegyünk egy egyszerű, nem jogi jellegű példát. Az egyik apa templomba menet azt mondja a fiának: »Minden férfinak és fiúnak fedetlen fővel kell belépnie a templomba«. A másik a templomba lépve leveszi a kalapját és így szól: »Nézd, ilyenkor ez a helyes viselkedés«. H. L. A. HART: *A jog fogalma* [ford. TAKÁCS Péter] (Budapest: Osiris 1995) 147.
- 2 Ahhoz, hogy ez precedens keletkezett-e, lásd pl. BLUTMAN László: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban* (Budapest: HVG-Orac 2010) 263–265; Mario BETTATI: „Az Európai Bíróság jogalkotói hatásköre” *Magyar Jog* 1990/5. 467–471, főleg az „ítélt (vagy értelmezett) dolog” tekintetében (471).
- 3 Ebbe a hibába még Theodor MOMMSEN, a nagy római jogász is beleesett, amikor azt állította, hogy a precedens „több mint tanács, de kevesebb mint parancs”. A *Römisches Staatsrecht* III. kötetéből idézi Neil DUXBURY: *The Nature and Authority of Precedent* (Cambridge: Cambridge University Press 2008) 22.
- 4 Ronald DWORIN kifejezése arra, hogy – szemben az elvekkal – ha egy esetre van szabály, az mindent eldönt, ha viszont nincs, akkor nincs eldöntve semmi. Vö. Ronald DWORIN: „A szabályok modellje” [ford. ZÓDI Zsolt] in SZABADFALVI József (szerk.): *Mai angol–amerikai jogelméleti törekvések* (Miskolc: Bótor 1996) 30.

gondolunk rájuk. Ilyenként közelebb állnak a számunkra ismerősebb (jog)elvekhez.⁵

A precedensjog kulcsfogalmai közül a *ratio decidendi*, az *obiter dictum*, a *distinguishing* és az *overruling* ismerete szükséges a megértéshez. A *ratio decidendi* („a döntés indoka”) arra a kérdésre ad választ, hogy *mi* az, ami a korábbi bírói döntésből kötelező, vagyis precedenst képez. Ez számunkra is ismerős kérdés; mi az, amit egy törvény alkalmazása során követnünk kell: a törvény betűje (*littera legis*), vagy a törvény szelleme (*ratio legis*)? A válaszuk is magától értetődik: természetesen a törvény „szelleme”, vagyis az az indok, az a megfontolás, amely a törvény szavai mögött rejlik. A korábbi ítéletnek ugyanígy nem a betűje, hanem az indoka, a „szelleme” köti a döntéshozót: az az elvi, hasonló esetekre általánosítható megfontolás, amely az adott ügyben meghozott döntést magyarázza. Az *obiter dictum* („mellesleg megemlítve”) a döntés indokain túli, az esettel kapcsolatban tett nem lényegi megállapítás vagy megjegyzés. Ezeket az elemeket az ítélet indokolása (*reasons*) tartalmazza, de *nem* explicit módon megfogalmazva. Nincs szöveges formára hozva sem a *ratio decidendi*, sem az *obiter dictum*; azokat a később eljáró bírónak kell kibontania, megszövegeznie – valahogy úgy, ahogy a Bírósági Határozatokban közölt ítéletek fejlesztésében a szerkesztők számunkra megteszik. Éppen ezért vitatható lehet és változhat is, hogy az(ok)-e a *ratio decidendi(k)*, illetve a kibontott tétel *ratio decidendinek* vagy *obiter dictum*-nak minősül-e.

A jogászok legfontosabb művészete a „szabadulóművészet”, vagyis a megszabadulás a kötelező szabályok béklyójától akkor, amikor az adott eset helyes elbírálása azt megkívánja – hogy a *summum ius* ne váljon *summa iniuriá*vá. Kontinensünkön ezt az *értelmezés* eszköze biztosítja, amit felismerve a nagy törvényhozók (sikertelenül) meg is kísérelték annak megtiltását. A *ratio decidendi* is szabály: egy korábbi bíróság által „előre gyártott” válasz a hasonló esetek által felvetett ugyanazon kérdésre. A válasz elfogadásához vagy az attól való megszabaduláshoz tehát meg kell tudni állapítani: valóban hasonló esetek által felvetett ugyanazon kérdésről van-e szó. Ezt szolgálja a „megkülönböztetés művészete”: az *art of distinguishing*, amely lehetővé teszi a precedenstől való szabadulást – anélkül azonban, hogy le kellene rontani annak kötelező erejét. A megoldás a precedensbeli és az elbírálásra váró eset megkülönböztetése vagy hasonlóságuk tagadása, mégpedig jellemzően a *ratio decidendi* és az *obiter dictum* megkülönböztetésével; *obiter dictum*-nak minősítve a *ratio decidendit*. Ennél direkter eszköz a

precedens felülvizsgálata és „felülszabályozása” – az *overruling*. Annak elismerése mellett is, hogy az esetek hasonlósága, tehát a precedens kötelező ereje fennáll, (erős indokkal) el lehet térni a *ratio decidenditől*. Ilyen lehet a korábbi ítélet téves vagy hibás volta, annak ésszerűtlensége vagy igazságtalansága.⁶

*

A precedensrendszerek alapfogalmait, működési elveit és módjait, alkalmazásuk példáit és különösen a magyar joggyakorlat számára mutatkozó jelentőségüket vette vizsgálat alá az Opten Kft. által a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2012. április 18-án *A bírói jog tényrőse a magyar jogrendben – a „precedensek” szerepe a magyar joggyakorlatban* címmel rendezett tudományos konferencia. A kétségtelenül növekvő jelentőség okait és következményeit az elmélet és a gyakorlat legjelesebb képviselői (kutatók, ügyvédek és bírák) tekintették át, ismertetve az angol–amerikai precedensjog helyzetét, a törvényi jogon alapuló európai kontinentális jogrendszerek jelenlegi állapotát, az Európai Bíróság gyakorlatát – és természetesen a jelenlegi magyar helyzetet, annak sajátosságait és a várható fejleményeket. Az előadások két blokkba szervezve hangzottak el: a történeti, összehasonlító jogi és elméleti rész (Bencze Mátyás, Hanák András, Badó Attila, Jakab András, Zódi Zsolt) és a jelenlegi magyar helyzetet vizsgáló rész (Darák Péter, Kónya István, Orosz Árpád, László Áron, Tóth Tihamér, D. Tóth Balázs) felszólalásaiként. A szerkesztőség utólag felkérte a konferencia előadóit előadásuk írásos változatának összeállítására annak érdekében, hogy azokat megoszthassuk olvasóinkkal. Ha nem is az eredeti elhangzás sorrendjében, de a következőkben két áttekintő előadás anyagát adjuk közre – és közlésre várjuk a többit is.

Szabó Miklós egyetemi tanár • Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszék • jogszami@uni-miskolc.hu

5 Ehhez lásd Larry ALEXANDER – Emily SHERWIN: „Judges as Rule Makers” in Douglas E. EDLIN (szerk.): *Common Law Theory* (Cambridge: Cambridge University Press 2007) 27–50.

6 *A distinguishing és overruling* kérdéséhez lásd DUXBURY (3. lj.) 27, 111–122.